

**ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍ-
ՏՈՒՄ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՅԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆ ԴԻՐՆԵՐԸ**

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 1-ին հոդվածում ամրագրված է. «Հայաստանի Հանրապետությունը ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական, իրավական պետություն է»: Սահմանադրության նշված դրույթը՝ նորմ սկզբունք է, նորմ նպատակային և վարքագծի պարտադիր կանոն, այն օժտված է անմիջական գործողության իրավագործությամբ: Այստեղից բխում է, որ իրավունքի բոլոր սուբյեկտների համար նշված սահմանադրական դրույթը գործողության ծրագիր և բովանդակություն է՝ պետական գործունեության և հասարակական հարաբերությունների բոլոր ոլորտներում:

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ՝ սահմանադրական բարեփոխում, սոցիալական պետություն, մարդու իրավունքներ, սահմանադրական երաշխիքներ

Շուկայական տնտեսության պայմաններում պետության և մարդու փոխհարաբերության հարցը եղել և մնում է տնտեսական, քաղաքական-իրավական մտքի կենտրոնական հարցերից, որովհետև այն շոշափում է ինդուստրիալ և հետիեդուստրիալ հասարակության կարևորագույն սկզբունքները՝ ազատությունը և սոցիալական հավասարությունը: Իրավական պետության ձևավորումը կարելի է համարել մարդկային քաղաքակրթության մեծագույն նվաճումներից մեկը, որովհետև այն լուծեց մարդու «իրավունքների առաջին սերնդի» հիմնախնդիրը և ապահովեց մարդու ազատությունն ու ձևական (իրավական) հա-

վասարությունը, սակայն ինդուստրիալ հասարակությունն իր զարգացման ընթացքում չկարողացավ լուծել մարդկանց սոցիալական (փաստական) հավասարության խնդիրը և առաջացավ հակասություն այդ երկու սկզբունքների միջև: Անհատական ազատության սկզբունքի կենսագործումը պետության հիմնական պարտականությունը համարելով ցանկացած միջամտությունից այդ ազատության պահպանությունը ապաճորտացրեց մարդկանց նախաձեռնությունը և ինքնագործունեությունը, նպաստեց մասնավոր ձեռնարկատիրության և շուկայական տնտեսության զարգացմանը:

Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգում նշված է, որ «Հայաստանի Հանրապետությունում 2005թ. նոյեմբերի 27-ի հանրաքվեի արդյունքում իրականացված բարեփոխումները համակարգային լուծումների առումով... առաջընթաց գրանցելով հանդերձ, բովանդակեցին նաև մի շարք կիսալուծումներ, որոնք ներկայումս հաղթահարելու և համակարգային մոտեցումներն ամբողջականացնելու անհրաժեշտություն ունեն: Մասնավորապես, դրանք վերաբերում են սկզբունքներին նոր մոտեցումներ պահանջող հետևյալ հիմնախնդիրներին.

ա) Իրավունքի գերակայության սկզբունքի երաշխավորման, ապահովման ու իրացման սահմանադրաիրավական անհրաժեշտ նախադրյալների ստեղծմանը,

բ) մարդու իրավունքների պաշտպանության սահմանադրական երաշխիքների ամրապնդմանը,

գ) սոցիալական պետության սահմանադրական սկզբունքի առավել հստակ երաշխավորմանը»:

Մեր հասարակության կյանքի վերլուծությունը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ վերը շարադրված Սահմանադրության դրույթը կարելի է գնահատել միայն որպես ծրագրային դրույթ, քանի որ ներկայիս պայմաններում պետությունը չունի ոչ երկարաժամկետ սոցիալական քաղաքականություն, ոչ կայուն տնտեսություն, ոչ իրավունքի սկզբունքներին կողմնորոշվածություն, առանց որոնց հնարավոր չէ սոցիալական գործառույթների իրականացումը, սակայն սոցիալական պետականության զարգացումը ազատ հասարակության համար միակ հնարավոր ուղին է: Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել պետականության սոցիալական ասպեկտների իրականացմամբ անհաջողության պատճառներին և փորձել սահմանել դրանց հաղթահարման ուղիները:

Ամենից առաջ անհրաժեշտ է նշել պայմանների տարբերությունները, որոնցում տեղի է ունենում զարգացած կապիտալիստական երկրներում սոցիալական պետությունների ձևավորումը և պայմանները, որոնցում առաջադրվում է Հայաստանում սոցիալական պետականության ձևավորումը:

Սոցիալական գործառույթների վերաբերյալ հարցը ծագել է Արևմուտքում արդեն հստակ ամրապնդված իրավական պետականության իրավիճակում, երբ «ագրեսիվ կուտակման» նախնական շրջանը փոխարինվում է շուկայով, որը վերջնական արդյունքում գործում է իրավունքի սահմաններում: Պետության սոցիալականության ընդունումը, որը անխուսափելիորեն կապված է նաև տնտեսական գործընթացների վրա պետության որոշակի ազդեցության ընդունման հետ, չէր կարող այդ հանգամանքներում անցնել իրավունքի սահմանները և հանգեցնել տնտեսության կարգավորման վարչահրամայական մեթոդների

կիրառությանը: Տնտեսական ձկուն քաղաքականության կիրառությունը և գործառույթների իրականացումը դարձան պետության սոցիալական կոչվածության իրականացման հիմնական եղանակներ:

Սոցիալական պետականության ձևավորման խնդիրը առաջադրվում է Հայաստանի պայմաններում, երբ վերջինս հենքեր չի ստացել իրավունքում, մարդու իրավունքներում: Ծագում է իրավիճակ, որի դեպքում սոցիալական պետությունը դիտարկվում է ոչ թե իրավական պետության զարգացման նոր փուլ՝ հանդիսանալով մարդկանց կյանքը նորմավորող և կարգավորող հստակ իրավական բնութագրերի ձեռք բերման հետևանք, այլ իրավական անկայունության և անկարգավորվածության, իրավական նիհիլիզմի, անհատների իրավունքների չհարգման իրավիճակներում: Դա հանգեցնում է «նախնական կուտակման» գիշատչային եղանակներին, որոնք համատեղելի չեն իրավունքի հետ:

Տնտեսության բարեփոխությունները չհանգեցրեցին իշխանության և սեփականության տարանջատմանը, չստեղծեցին սեփականատերերի «միջին խավ»: Տեղի ունեցավ հսկայական հարստության կուտակում մարդկանց փոքր խմբերի ձեռքերում և բնակչության էական հատվածի աղքատացում:

Սոցիալական պետականության վերաբերյալ հարցը ծագեց Արևմուտքում այն ժամանակ, երբ ստեղծվեց հզոր տնտեսական պոտենցիալ, որը հնարավորություն է տալիս իրականացնել ու եկամուտների վերաբաշխման միջոցները առանց սեփականատերերի ինքնավարության և ազատության էական սահմանափակումների: Տնտեսական ցանկացած անբարեհաջողությունների (արտադրության անկում, տնտեսության լճացում) ռեակցիան անխուսափելիորեն հանդիսանում է սոցիալական ծախսերի կրճատումը: Նշանակում է «ագգային հարստության կուտակումը» պետության սոցիալական գործառույթների իրակա-

նացման պարտադիր պայմանն է:

Նման պայմանները Հայաստանում բացակայում են: Տեղի է ունենում արտադրության կտրուկ անկում: Ձեռք չի բերվել նույնիսկ տնտեսության հարաբերական կայունություն: Վատթարանում է ապրանք արտադրողների իրավիճակը, շատ ձեռնարկություններ դառնում են սնանկ: Ներդրումային ներուժը դանդաղ է աճում: Պետությունը ունի հսկայական արտաքին պարտքեր: Անդադար աճում է գործազրկությունը և արտագաղթը:

Արևմտյան աշխարհում սոցիալական պետականության ձևավորումը իրականացվում է զարգացած քաղաքացիական հասարակությունում, որը ստեղծում է պայմաններ հասարակական հարաբերությունների հարմոնիկացման, կատալիզմների կանխարգելման և հատուկ հականարտության խնդիրների լուծման նպատակներով: Հասուն քաղաքացիական հասարակությունը լավագույնս է ընդունում կարեկցանքի, բարեգործության, մարդկանց սոցիալական անպաշտպանության վերաբերյալ հոգացությունը:

Հաշվի առնելով անցումային շրջանում հայ հասարակության առանձնահատկությունները դրա ապակառուցողական տնտեսությամբ, դեֆորմացված հասարակական գիտակցությամբ, խախտված հոգևոր-բարոյական կողմնորոշիչներով՝ անհրաժեշտ է ձևակերպել պետության և քաղաքացու փոխհարաբերությունների սկզբունքները՝ կանխարգելելով դրա բևեռացումը, հեռացնելով լարվածությունը: Հավասարաչափ աջակցելով շուկայական հարաբերությունների զարգացմանը՝ պետությունը ստանձնում է քաղաքացու սոցիալական պաշտպանության գործառույթը, այն արտահայտվում է միջոցների համակարգում, որոնք կոչված են ապահովելու ՀՀ Սահմանադրության հոդ.1-ով նախատեսված յուրաքանչյուր մարդու արժանապատիվ կենսամակարդակը:

Հաշվի առնելով վարչական-տնտեսական համակարգի փլվածքների վրա ձևավորվող հարաբերությունների յու-

րօրինակությունը, դժվարությունները շուկայական հարաբերություններին անցման մեջ, աղքատության սահմանագծից այն կողմ հայտնված բնակչության հսկայական զանգվածների ծագումը՝ պետությունը անցումային շրջանում պահպանում է վերաբաշխման հարաբերությունների կարգավորման իրավասությունները ձևափոխված ձևերով: Դա արտահայտվում է հասարակության տարբեր սոցիալական շերտերի միջև եկամուտների վերաբաշխման, հարկման, պետական բյուջեի, սոցիալական ծրագրերի, մասնավորապես աղքատության հետ պայքարի ծրագրերի ֆինանսավորման նպատակահարմար համակարգերի հաստատման միջոցով:

Պետությունը հաշվի է առնում հասարակության կյանքում գիտության (մասնավորապես՝ հիմնարար) և մշակույթի յուրօրինակությունը և բացառիկ նշանակությունը, որոնք չեն կարող և չպետք է ներառվեն շուկայական տնտեսությունում (սման ընդգրկումը կարող է հանգեցնել վերջիններիս լիարժեք դեգրադացման և քայքայման), իրականացնում է դրանց մշտական ֆինանսավորում՝ աջակցելով և զարգացնելով մշակութային և գիտական ծրագրեր:

Նոր տնտեսական հարաբերությունների պայմաններում պետության խնդիրն է՝ սոցիալական արդարության, իրավահավասարության, մարդկանց միջև հարաբերություններում բարոյականության ապահովումը: Այս սկզբունքները կարող են իրականացվել սոցիալական ծրագրերի ընդլայման ուղիներով, բարեգործության խթանմամբ (մասնավորապես՝ բարեգործական գործունեություն իրականացնող գործարարական կառույցներին հարկատվությունից ազատում), գնագոյացման գործընթացի վրա ազդեցությամբ: Վերջինս հնարավոր է արտադրության և առևտրի ոլորտներում մենաշնորհի չեզոքացմամբ, և այստեղ պետության դերը շատ մեծ է:

Երկարաժամկետ, հեռանկարային

նպատակի որակով պետությունը պետք է առաջադրի մարդկանց վիճակների հավասարեցման խնդիրները, չնայած, որ փաստացի, այլ ոչ միայն իրավաբանական հավասարության ձեռքբերումը անիրականանալի խնդիր է: Դա չի նշանակում հավասարության գաղափարների մերժում. այդ գաղափարը իրենից ներկայացնում է հսկայական, բարոյական ներուժ, քանի որ մարդկանց հավասարության ձգտումները ուժեղ են նրանց ազատության ձգտումներից: Հավասարության և արդարության այդ անսահման ձգտման հետ հասարակությունը հաշվի չնստել չի կարող: Դա նաև պայմանավորում է պետության սոցիալական կողմնորոշման քաղաքականության անհրաժեշտությունը:

Մեր հասարակության զարգացման ուղիների, տնտեսական և սոցիալական ոլորտներ պետության միջամտության սահմանների, միջին դասի ստեղծման մեջ պետության դերի սահմանումը, պետության սոցիալական դերի ընդլայնումը, որը նշանակում է վերջինս «հասարակական ծառայության առաքինության» վերագրում, քաղաքացու առջև նրա արժանապատիվ կենսապայմանների ստեղծման համար պետության պատասխանատվության աճը անցումային շրջանում սոցիալական քաղաքականության կարևոր խնդիրներն են:

Հասարակական հումանիզմի դրսևորման և քաղաքակրթության առաջընթացի մեծագույն ձեռքբերում է սոցիալական պետության կազմավորումը, ուր հասարակության անդամները, սահմանադրական համաձայնության հիման վրա, որոշում են իրենց առաջընթացի նպատակը, հստակեցնում նպատակ – նախադրյալ – միջոց հարաբերակցությունը: Սա հասարակական համակեցության ավելի բարձր որակ է: Սոցիալական կարող է լինել այն պետությունը, որպես մարդու իրավունքների պաշտպանության երաշխիքների ամբողջական և գործուն համակարգ է ստեղծվել, ուր պետության կառավարման ամբողջ համակարգը խառնված է

հասարակական շահերի ներդաշնակման սկզբունքի վրա:

Սոցիալական պետության լիարժեք գոյության հիմքը տնտեսական զարգացման մակարդակն է, որը թույլ է տալիս պահպանելով մրցակցությունը ձկուն հարկային քաղաքականության միջոցով նպաստել տնտեսության զարգացմանը, կառուցվածքային փոփոխություններին, ֆինանսավորել սոցիալական ծրագրերը, սակայն տեսակետը, որ մարդու իրավունքների անբավարար ապահովումն ունի միայն տնտեսական պատճառներ, մոլորություն է: Ո՛չ զարգացման մակարդակը, ո՛չ աճի տեմպերը, ո՛չ բնակչության մեկ շնչին հասնող եկամտի մեծությունը չեն պայմանավորում նվաճումները մարդու իրավունքների ոլորտում: Տարբեր երկրներում այդ ցուցանիշների հավասար պայմաններում հնարավոր են իրավունքների իրականացման տարբեր աստիճաններ: Իհարկե, ճիշտ չէր լինի անտեսել տնտեսական ռեսուրսների դերն իրավունքների իրականացման գործում: Տնտեսական աճը, անշուշտ, անհրաժեշտ է, բայց ինքնին՝ ոչ բավարար: Տնտեսական աճը և իրավունքները պայմանավորելու համար անհրաժեշտ է մշակել ռազմավարություն. ռեսուրսների բաշխումը եւ տնտեսական աճի կառուցվածքը պետք է կողմնորոշել դեպի չունևորների շահերը, մարդկային ներուժի զարգացմանը և իրավունքների իրականացմանը:

Այն հանգամանքը, որ մարդու սոցիալական տնտեսական և մշակութային իրավունքները հավասարաբարժեք են առաջին սերնդի իրավունքների հետ, որ դրանք նույնքան «բնական և անօտարելի են», որքան և քաղաքական ու քաղաքացիական իրավունքները, ուղղակիորեն ամրագրված են Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի նախաբանում, որում ասված է, որ Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրին համապատասխան, վախից ու կարիքից ձերբազատված մարդկային ազատ անհատի իդեալը կա-

րող է իրականացվել, եթե ստեղծվեն այնպիսի պայմաններ, երբ յուրաքանչյուրը կարող է օգտվել ինչպես իր տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքներից, այնպես էլ քաղաքացիական ու քաղաքական իրավունքներից: Վախից ու կարիքից ազատ մարդկանց հասարակությունն առկա է միայն այն դեպքում, երբ կայացած սոցիալ-իրավական պետությունն առաջին սերնդի իրավունքների հետ համահավասար երաշխավորում է նաև երկրորդ սերնդի իրավունքները:

Սոցիալական քաղաքականության հայեցակարգը, որը հենված է իրավունքի գերակայության վրա և ապահովում է կտրուկ սոցիալական անհավասարությունների աստիճանական չեզոքացում, արդարություն և բարոյականություն՝ նոր հասարակության մոդելի կարևորագույն ասպեկտներն են, որ պետք է ձևավորվեն Հայաստանում: Միայն նման հայեցակարգի իրականացան հունում հնարավոր է անհատների սոցիալական, տնտեսական և մշակութային իրավունքների իրական **ապահովման** պայմանների ստեղծում, վերջիններիս մասնակցությունը Հայաստանի քաղաքական ձևափոխություններում, ժողովրդավարական հասարակության ստեղծումը:

Սոցիալական պետության կայացումն անընդհատ և մշտական գործընթաց է, պահանջում է համարժեք մոտեցում յուրաքանչյուր նոր ու փոփոխվող իրավիճակում: Միայն է այն մոտեցումը, թե պետությունը կարող է սոցիալական համարվել միայն այն դեպքում, երբ արդեն ստեղծել է հզոր տնտեսական նախադրյալներ և կարող է ժամանակ գտնել մտածելու մարդկանց սոցիալական կարիքների մասին: Մարդկանց պահանջմունքների և դրանց բավարարման հնարավորությունների արդարացի ներդաշնակման խնդիրը գոյություն ունի յուրաքանչյուր պահ, և այն դինամիկ երևույթ է: Այլ բան է, որ տարբեր հնարավորությունների պարագայում սոցիալական բավարարման տարբեր խնդիրներ կարող են լուծվել: Բայց դա չի

նշանակում, որ ժամանակի ու տարածության մեջ միջոցը կարող է կտրվել նպատակից, առավել ևս հակադրվել դրան:

Ինչ վերաբերում է անցման շրջանին, հատկապես՝ ճգնաժամային կառավարման իրավիճակներին, ապա սոցիալական պաշտպանվածության խնդիրը պետության համար ստանում է հատուկ առաջնահերթություն: Ավելին, եվրոպական երկրների փորձը վկայում է, որ պետության սոցիալական գործառույթը հատկապես ընդգծվեց և սահմանադրորեն ամրագրվեց համակարգային վերափոխումների ընթացքում, քանի որ նման վերափոխումների գերագույն նպատակը մարդն է, նրա կարիքների բավարարումն ու, ինչպես պատկերավոր նշվում է՝ «...հասարակության մարդկայնացումը»: Հետևաբար, անցման շրջանում պետության հիմնական խնդիրն է շուկայական հարաբերություններին անցնելու թափը հավասարակշռել սոցիալական պաշտպանվածության հուսալի համակարգով:

Սոցիալական պետությունն անհատի և հասարակության, անհատի և պետության փոխհարաբերությունների ներդաշնակման ավելի բարձր աստիճան է ենթադրում: Այն պետք է ծանաչվի, ընկալվի ու պաշտպանվի հասարակության յուրաքանչյուր բջիջի կողմից, վարքագծի պարտադիր կանոն պետք է դառնա, որ այն ամենը, ինչն անօրինական է, արդար չէ ու անհարիր է սոցիալական պետությանը:

Սոցիալական պետության կայացումը ենթադրում է նաև խելամիտ սպասելիքների ու պահանջմունքների խնդրի առաջադրում: Հասարակության անդամների սպասելիքների իմացությունը, ռացիոնալ սպասելիքների ձևավորումը, դրան համապատասխան՝ համակեցության նոր արժեհամակարգերի անհրաժեշտությունը ոչ միայն համակարգված ու ծրագրված տնտեսական, այլև քաղաքական ու, առավել ևս բարոյական նոր մոտեցումներ են պահանջում: Բանն այն է, որ անցման շրջանին բնորոշ այնպիսի վիճակներ, ինչպիսիք են խաթարված վերարտադ-

րական համակարգը, արմատական վերակազմակերպման անհրաժեշտություն ունեցող և սեփական կառուցվածքային հիմք չունեցող տնտեսությունը, անորոշության գործոնը, աղճատված հասարակական գիտակցությունը, փլուզված արժեհամակարգերը և այլն, թելադրում են անհատի ու հասարակության փոխհարաբերությունների նոր սկզբունքների

ակտիվ ու համակարգված ձևավորում: Առանց դրա անհնարին է հաղթահարել ծայրահեղ բևեռացումն ու անհանդուրժողական հակադրությունը, մեղմել հասարակական լարվածությունը, ապահովել ներդաշնակ զարգացում:

Հոդվածի ներկայացման տարեթիվը՝
25.03.2015թ.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, Երևան, 2010, էջ 47:
2. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, Երևան, 2010, էջ 52:
3. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, Երևան, 2010, էջ 52:

ПРОБЛЕМЫ СТАНОВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА В АРМЕНИИ В КОНТЕКСТЕ КОНСТИТУЦИОННЫХ РЕФОРМ

АРТАК МАНУКЯН

*Национальная Академия наук РА,
Институт философии, социологии и права, соискатель*

Статья посвящена анализу проблем становления социальных государств, в которых установлена полная и функциональная система гарантии прав человека и государственного управления, основанная на принципе гармонизации в интересах общества. В статье затронуты вопросы государственного значения в новых экономических условиях, в частности, социальной справедливости, равенства, обеспечения морали.

Дата представления статьи: 25.03.2015

THE SOCIAL STATE- BUILDING PROBLEMS IN THE CONTEXT OF THE CONSTITUTIONAL REFORMS IN ARMENIA

ARTAK MANUKYAN

*The National Academy of Sciences of the Republic of Armenia,
Applicant at the Institute of Law and Philosophy*

The article analyzes the problems of the social state-building in which there is a complete and functional system of guarantees for human rights and governance, based on the principle of harmonization in the public interest. The article touches upon issues of national significance in the new economic conditions, particularly, of social justice, equality and ensuring morality.

Article submission date: 25.03.2015